

מדע ורפואה בתלמוד – קבלה או אקטואליה? על ההבדל בין הדרכה רפואית לבין הלכה פסוקה

א. הטריפה האמורה בתורה

הרמב"ם בהל' מאכלות אסורות הגדיר את מהות הטריפה האסורה באכילה: "היא למדת שהטריפה האמורה בתורה היא שטרפה אותה חית היער ושברה אותה ונטת למות ועדיין לא מתה, אף על פי שקדם ושחטה קודם שתמות הרי זו אסורה משום טריפה הואיל ואי אפשר שתחיה"^[1] ממכה זו הבאה עליה"^[2]

"נמצאת למד שהתורה אסרה המות והיא הנבלה, ואסרה הנוטה למות מחמת מכותיה ואע"פ שעדיין לא מתה והיא הטרפה, ... הואיל והיא נוטה למות מכל מקום הרי זו טרפה, בין שהיה הגורם בידי בשר ודם בין שהיה בידי שמים. אם כן למה נאמר בתורה טרפה, דבר הכתוב בהווה, שאם לא תאמר כן לא תאסר אלא אותה שנטרפה בשדה אבל אם נטרפה בחצר לא תאסר. הא למדת שאין הכתוב מדבר אלא בהווה"^[3]

"וענין הכתוב שהנוטה למות מחמת מכותיה ואי אפשר לה לחיות מחמת מכה זו אסורה, מכאן אמרו חכמים^[4] זה הכלל כל שאין כמוה חיה טרפה. ובהלכות שחיטה יתבאר אי זה חולי עושה אותה טריפה ואי זה חולי אין עושה אותה טרפה"^[5]

בהלכות שחיטה^[6] מנה הרמב"ם שבעים מצבי טריפות בבהמה, והוסיף:

"ואין להוסיף על טרפות אלו כלל. שכל שאירע לבהמה או לחיה או לעוף חוץ ממנו חכמי דורות הראשונים

והסכימו עליהן בבתי דיני ישראל אפשר שתחיה, ואפילו נודע לנו מדרך הרפואה שאין סופה לחיות"^[7] וכן אלו שמנו ואמרו שהן טרפה, אף על פי שיראה בדרכי הרפואה שבידינו שמקצתן אינן ממתין ואפשר שתחיה מהן, אין לך אלא מה שמנו חכמים. שנאמר^[8] על פי התורה אשר יורוך"^[9]

מבואר ברמב"ם בהלכות שחיטה שלמרות מה שכתב בהלכות מאכלות אסורות^[10], ש"ענין הכתוב [בתורה] שהנוטה למות מחמת מכותיה ואי אפשר לה לחיות מחמת מכה זו – אסורה", בכל זאת אין לנו אלא מה שמנו חכמים, בין להחמיר ובין להקל. לכן אפילו כאשר על פי הידע והטכנולוגיה הרפואית שבידינו ניתן לרפא את הטריפה, היא אסורה באכילה מן התורה, וכן בהמות עם פתולוגיות אחרות שאינן נכללות בין שבעים הטריפות, הרי הן מותרות באכילה גם אם על פי הידע הרפואי שבידינו הן נוטות למות, אינן יכולות לחיות, ובעצם הם מתאימות להגדרה הבסיסית של הטריפה האמורה בתורה.

ולכאורה הדברים סותרים את דבריו בהלכות מאכלות אסורות בהגדרת הטריפה שבתורה ש"ענין הכתוב שהנוטה למות מחמת מכותיה ואי אפשר לה לחיות מחמת מכה זו – אסורה".

ב. חידושים רפואיים אינם משנים דיני טריפה בבהמה

הסבר אפשרי לדברי הרמב"ם בהלכות שחיטה הנראים כסותרים את דבריו בהלכות מאכלות אסורות בין לקולא^[11] ובין לחומרא, נמצא בדברי החזון אי"ש^[12]. למרות "שכנראה הוא [הרמב"ם] מקיים את דברי

הרופאים"^[13] נתישבו דברי חכמים אשר המה כמסמרות נטועים לעד, משום ש – "נמסר לחכמים לקבוע הטריפות ע"פ רוח קדשם שהופיעה עליהם. והנה היה צריך להקבע בבי' האלפים תורה כדאמר ע"ז ט' א, דיני הטריפות לדורות, וכדאמר ב"מ פ"ו א' רבי ור"י סוף משנה ר"א ורבינא סוף הוראה, ואין לנו תורה חדשה אחריהם. והיו קביעות הטריפות כפי השגחתו יתברך בזמן ההוא. ואותן המחלות שהיו פרוונקא דמלאכא דמותא בזמן ההוא שלא נתן הקב"ה לברואיו אז רפואת תעלה להן – המה הטריפות שאסרתן התורה בין בזמן ההוא ובין בזמן של הדורות הבאים, שמסר הקב"ה את משפטי התורה שלהן [של הדורות הבאים] לחכמי הדורות ההם [לחכמי אלפים שנות תורה]". או במילים אחרות, על אף שמאחורי קביעת הדין על ידי חז"ל עמדה הערכה מדעית שלא בהכרח היא תקפה גם היום, בכל זאת משנה לא זזה ממקומה והדין שנקבע עומד ויציב^[14].

דרך אחרת בשיטת הרמב"ם אולי ניתנת להאמר, על פי המקור שהביא הרמב"ם^[15] לשתי ההלכות^[16]

בהן כתב שדיני טריפה לא משתנים על פי הרפואה שבידינו:

"... אין לך אלא מה שמנו חכמים. שנאמר על פי התורה אשר יורוך."

לדעת הרמב"ם^[17] פסוק זה הוא המקור לחובה מן התורה לקיים "כל מה שאמרו חכמים לעשותו", ויתכן שהכלל הקובע את אי שינוי דיני הטריפות הוא עצמו כלל מדברי חכמים, אשר התורה ציוותה לקיים כל אשר יורונו.

והרמב"ם במורה נבוכים^[18] הסביר מדוע "אי אפשר שיהיו התורות נתונים לפי ענייני האנשים והזמנים המתחלפים, כדמות הרפואה, אשר רפואת כל איש מיוחדת לפי מזגו הנמצא בשעתו". והסבר הוא כי "צריך שתהיה ההנהגה התוריית מוחלטת כוללת לכל, ... כי אילו היתה לפי האנשים, היה נופל ההפסד בכל, וינתתה דברך לשיעורין"^[19]. ומפני זה אין ראוי שיקשרו העניינים המכוונים כונה ראשונה מן התורה – לא בזמן ולא במקום, אבל יהיו החוקים והמשפטים מוחלטים סתם וכוללים, כמו שאמר יתברך^[20]: 'הקהל – חוקה אחת לכם'. ואמנם יכוון בהם התקנות הכוללות על הרוב, כמו שביארנו."

ג. חידושים רפואיים משמעותיים להדרכות רפואיות

הדרכות רפואיות – כלומר עצות להתנהגות בריאה או לטיפול רפואי – המפורזות בתלמוד, שונות מכללי הלכה כדוגמת הלכות טריפות. הדרכות אלו אינן הלכות מחייבות, אלא הן ניתנות לביקורת מדעית/רפואית בהתאם למקום וזמן^[21]. יתר על כן: לא רק שאין חיוב לנהוג לפי הדרכות אלו, כמבואר בתוספות^[22]

דנשתנו הטבעיים בזה והרפואות שבש"ס אינן טובות בזמן הזה, אלא שלגבי הרפואות שבתלמוד אף אסרו הראשונים[23] את השימוש המעשי בהן.

ד. גדר כללי הטריפה באדם

בתווכ, בין כללי הלכה קבועים כדוגמת הלכות טריפות לבין הדרכות רפואיות המפורזות בתלמוד כעצות[24] לחיי דברייתא[25], מצינו גם כללי הלכה המבוססים על הערכה רפואית, כשההלכה למעשה תלויה באישור רפואי עדכני. דוגמא לדבר דיני טריפות באדם הנוגעים להרבה גופי תורה. וז"ל הרמב"ם בהלכות רוצח ושמירת נפש[26]:

"וכל אדם בחזקת שלם הוא וההורגו נהרג עד שיודע בודאי שזה טריפה ויאמרו הרופאים שמכה זו אין לה תעלה באדם ובה ימות אם לא ימיתנו דבר אחר."

כלומר, בניגוד לטריפות באיסורי אכילה, הרמב"ם מצריך כאן שני תנאים[27]. הראשון: "עד שיודע בודאי שזה טריפה"[28], והשני: ש"יאמרו הרופאים שמכה זו אין בה תעלה [=רפואה] לאדם". ואף שבכמה סוגיות בש"ס[29] משמע שקביעת הטרפות באדם תלויה אך ורק בקיום התנאי הראשון, דהיינו מכה מע' טרפויות, בכל זאת לדעת הרמב"ם דין טריפה באדם מצריך גם אישור רפואי עדכני.

מקור להבדל זה לא ידוע, ו"סובר הרמב"ם כן מסברא או שמצא כן באיזה מקום"[30]. וגדר הדברים הוא שהגדרת טריפה בבהמה שייכת לקטגוריה של דיני הלכה, ואילו הגדרת טריפה באדם שייכת לקטגוריה של מציאות טבעית. או בלשון הרוצח'ובר, שבניגוד לדיני טריפה בבהמה, "האומד בהנהרג אם היה בן קיימא – אין זה גדר דין רק גדר טבעיות, וזה שייך לרופאים"[31].

ה. הערכות מדעיות בתלמוד שאינן מתאימות לידע הנוכחי

מוסכם היום להלכה שככלל אין לסמוך על הרפואות או על ההדרכות הרפואיות המוזכרות בתלמוד[32]. אולם קיימת מחלוקת ראשונים עתיקת יומין איך להתייחס לאותן הערכות רפואיות או מדעיות שהוזכרו בתלמוד[33].

מצד אחד ניתן להתייחס אליהם כדברי קבלה, שנתגלו לחז"ל "מסוד ה' ליראיו" או מהלכה למשה מסיני, כאשר גם אם לכאורה נראה לנו היום שאין הם מתאימים למציאות, צדקו חז"ל, והמעיד טועה או הטבעים נשתנו, והאמת, לכל הפחות במקומם ובזמנם, היתה בלא שום ספק כפי שקבלו[34].

מצד שני, מצינו שיש מקור בתורה לרשות להסתמך על "בעלי טבעים הראשונים... ועליהם סמכו חז"ל בהרבה ענינים מעניני התורה"[35]. וכן מצינו[36] שרב גדל שמונה עשר חודש אצל רועי בהמה לידע איזה מום קבוע ואיזה מום עובר[37]. ואם כן, אולי ניתן להתייחס לדברי חז"ל בענייני רפואה ומדע כדברים ששמעו ממדעני דורם, שאינם דברי קבלה מסוד ה' ליראיו. וכשהמדעים התפתחו, מה שנחשב פעם כמציאות אין מניעה להחשיבו היום כטעות של מדעני העבר[38].

מצד שלישי, בכל מקום בו אפשר לפרש את דברי חז"ל באופן שהם מתאימים "למציאות אשר התבאר מציאותו במופת – הוא יותר ראוי, באדם המעולה המודה על האמת, לעשותו"[39].

ו. שיטת רב שרירא גאון, הרמב"ם, ורבי אברהם בן הרמב"ם

כתב רב שרירא גאון בתשובה[40]:

"צריכין אנו למימר לכוון דרבנן לאו אסותא אינון, ומילין בעלמא דחזונין בזמניהון, וכחד חד קצירא אמרונין, ולא דברי מצוה אינון. הלכך לא תסמכוני על אילין אסותא, וליכא דעביד מנהון מידעם אלא בתר דמבדיק וידע בודאי מחמת רופאים בקיאים דההיא מילתא לא מעיקא לה, וליכא דלית נפשיה לידי סכנה. והכין אגמרו יתנא ואמרו לנא אבות וסבי דילנא דלא למעבד מן אילין אסותא אלא מאי דאיתיה כגון קיבלא דקים ליה לההוא דעביד ליה דלית ביה עקתא." [41]

דברים דומים כתב הרמב"ם במורה נבוכים[42] בנושא מדעי התכונה:

"ולא תבקש ממני שיסכים כל מה שזכרוהו [חז"ל] מענין התכונה למה שהענין נמצא, כי החכמות הלימודיות היו בזמנים ההם חסרות, ולא דברו בהם על דרך קבלה מן הנביאים, אבל [=אלא] מאשר הם [חז"ל] חכמי הדורות ההם בענינים ההם, או מאשר שמעו מחכמי הדורות ההם."

בדעה זו האריך גם רבי אברהם בן הרמב"ם[43]. בפשטות זו בעצם דעת רבי יהודה הנשיא בפסחים צד, ב. בשאלה האם בלילה השמש נמצאת מתחת לקרקע כדעת חכמי אומות העולם, או שנכנסת בחלון הרקיע וחוזרת אחורנית מעל הרקיע כסברתם של חכמי ישראל, קיבל רבי יהודה הנשיא את דעת חכמי אומות העולם משום שניתן, לדעתו, להוכיח את צדקתם בראיות מדעיות.

וראה מה שכתב בנושא רבי יצחק למפרוניטי[44] "דחכמי ישראל דברו גם הם לפעמים מפי השכל והחקירה האנושית ולא מפי הקבלה, דאם לא כן למה להם להודות? היה להם להתחזק בקבלתם ולא לשוב מפני כל ראיות אוה"ע." ראוי להוסיף כאן את דברי הרמב"ם[45] בפירושו לתורה:

"ואנחנו על כרחנו נאמין לדברי היונים שמלהט השמש באויר הלח יהיה הקשת בתולדה, כי בכלי מים לפני השמש יראה כמראה הקשת."

הרי שבניגוד להסתייגותו של האבן עזרא שם, לדעת הרמב"ם יש הכרח לקבל נתונים מדעיים כשהם מבוססים על הוכחות ברורות. או כדברי רבי יהודה הלוי[46]: "חלילה לא-ל מהיות דבר התורה סותר דבר הנראה עין בעין, או דבר שהוכח במופת שכל"[47].

ז. שיטת ר"ת, הרשב"א וסיעתו

ר"ב אשכנזי הביא בשיטה מקובצת על מסכת כתובות[48] את דעת ר"ת המוציא את סוגיית פסחים צד, ב. מפשוטה וסובר שהאמת כחכמי ישראל למרות ההוכחות המדעיות כנגדם:

"וכן שמעתי משמו של ר"ת ז"ל שהיה אומר כן על הא דאמרינן בפרק מי שהיה טמא: חכמי ישראל אומרים גלגל קבוע ומזלות חוזרים, וחכמי אומות העולם אומרים וכו'. ואמרינן התם: אמר רבי תשובה לדבריהם וכו'. ואמר ר"ת ז"ל דאע"ג דנצחו חכמי אומות העולם לחכמי ישראל – היינו ניצחון בטענות. אבל האמת הוא כחכמי ישראל. והיינו דאמרינן בתפילה ובוקע חלוני רקיע." [49]

והרשב"א בתשובה [50] כתב על מי שמעיד על בהמה שיש בה סימני טריפה ואע"פ כן נשארה בחיים יותר מי"ב חודש:

"וכיון שכן אפילו יצאו כמה ויאמרו כך ראינו – אנו מכחישינן אותן. כדי שיהא דברי חכמים קיימים ולא נוציא לעז על דברי חכמים ונקיים דברים של אלו... ואם יתחזק בטעותו ויאמר לא כי אהבתי דברים זרים והם אשר ראו עיניהם ואחריהם אלך, נאמר אליו להוציא לעז על דברי חכמים אי אפשר. ויבטל המעיד ואלף כיוצא בו ואל תבטל נקודה אחת ממה שהסכימו בו חכמי ישראל הקדושים הנביאים ובני נביאים ודברים שנאמרו למשה מסיני."

הרי שלדעתו אין להתייחס כלל לשום עדות הסותרת את כללי המציאות הנלמדים מדיני טריפה שמקורם בהלכה למשה מסיני, "ויבטל המעיד ואלף כיוצא בו, ואל תבטל נקודה אחת ממה שהסכימו בו חכמי ישראל" וכו'.

ח. סכנה לזלזול בדברי חז"ל

בדברי הרשב"א נרמז לכאורה החשש להוצאת "לעז על דברי חכמים ונקיים", ואולי גם החשש לזלזול חז"ל בדברי חז"ל, בהלכותיהם ובגזירותיהם. ראוי להעיר כאן כי לדעת הרמב"ם בספר המצוות (שרש ראשון) החיוב לשמוע לדברי חכמים בכל מה שקשור להלכה, הוא חיוב מן התורה בעשה ולא-תעשה. ולכן אי קבלת דברי מדע המוזכרים בתלמוד אינה יוצרת סכנה של זלזול בדברי חז"ל בהלכה, מאחר והקב"ה ציוונו בתורתו לשמוע בקולם, לעשות ככל אשר יורונו ולא לסור מדבריהם ימין או שמאל. לעומת זאת, לדעת הרמב"ן החולק שם על הרמב"ם, וסובר כי לאו דלא תסור חל אך ורק על האמור שם בתורה, אולי באמת קיימת סכנה כזו, במיוחד אם סובר הרמב"ן שהחיוב לציית לתקנות חז"ל נובע מאמונת חכמים. אמנם דברי הרמב"ן טרם נתבררו לי, ואכמ"ל. כמו כן, דומני שקיימת סכנה אמיתית לזלזול בדברי חז"ל דווקא אם לא נקבל את דברי רבי יהודה הלוי [51]: "חלילה לא-ל מהיות דבר התורה סותר דבר הנראה עין בעין, או דבר שהוכח במופת שכל", ודווקא התאמה בין המציאות לדבריהם הקדושים [52] עשויה למנוע זלזול מסוכן.

ט. ענווה מדעית מול תצפיות חז"ל

גם אם תוכרע הלכה כדעת הרמב"ם וסיעתו, חובה להזהר מלמהר לחרוץ משפט כאילו יש סתירה בין חז"ל לבין המציאות. כבר הרמב"ם כתב שבענייני חכמות מדעיות ("החכמות הלימודיות") חז"ל לא רק למדו מחכמי הדורות ההם, אלא לפחות בחלק מהמקרים הם, חז"ל, היו בעצמם "חכמי הדורות ההם בעניינים ההם". גם הריב"ש בתשובתו המפורסמת [סי' תמז], אחרי שכתב "ואנחנו על חכמינו ז"ל נסמוך, אפילו יאמרו לנו על ימין שהוא שמאל, שהם קבלו האמת ופירושי המצוה איש מפי איש עד משה רבינו" הוסיף:

"...לא נאמין אל חכמי היונים והישמעאלים שלא דברו רק מסברתם ועל פי אי זה נסיון, מבלי שישגחו על כמה ספקות יפלו בנסיון ההוא, כמו שהיו עושים חכמינו ז"ל, כמוזכר בפרק המפלת (ל,ב)"

או במילים אחרות, הריב"ש מזכיר כאן את העיקרון שאין לסמוך ברפואה ובמדעי הטבע אלא על מה שקרוי היום "ניסיון מבוקר", עיקרון שהתקבל בעולם המדע הרפואי רק בדורות האחרונים. בהמשך מביא הריב"ש שם כמה דוגמאות של מחלוקת בין חז"ל לחכמי יון בענייני היצירה, כדוגמת השאלה אם רק האם תורמת מגופה לוולד כדעת חכמי יון, או שגם האב תורם משלו לילדיו כדעת חכמי ישראל, ויכוח שהוכרע בעולם המדע מאות שנים מאוחר יותר כדעת חכמי ישראל. וכן בשאלת התשמיש בשליש השלישי של ההריון, כאשר רק בשנים האחרונות התברר לכל כי צדקו חז"ל [53].

יתר על כן, אנשי מדע רציניים אמורים להצטיין בענווה, שכן כל הבקי בהיסטוריה של המדע מכיר דוגמאות רבות "שלפעמים יש שאחד וגם רבים מניחים יסוד מוסד בחכמת הרפואה, (והה"ד בכל החכמות), ורבים מחליטים הדבר לדבר אמת, ואח"כ בא דור אחר וחקרה, שכל דבריהם מהבל המה, ומה שזה בונה זה סותר" [54].

משום כך אין פלא בכך שהמתעניין בהיסטוריה של המדע יבחין כי במקרים רבים הקדימו חז"ל, בהיותם "חכמי הדורות ההם", את הידע המדעי והרפואי של מדעני האומות במאות רבות של שנים. הדוגמאות לכך הן רבות, חלקן מפורסמות וחלקן טרם נתפרסם, ועוד חזון למועד. שתי דוגמאות מעניינות להקדמה מדעית כזו מובאות בפרקים הבאים.

י. תורשת המופילה

אחת הדוגמאות המרשימות של ידע רפואי שהיה בידי חכמי התלמוד מאות שנים לפני שנתגלה על ידי הרופאים המודרניים הוא הידע על דרכי תורשת מחלת המופילה. היום אנו יודעים כי חז"ל הבחינו בכללי התורשה הגנטית של המחלה כ-1500 שנה לפני הקהילה הרפואית.

דימוס קל עלול לסכן חיים אם מערכת הקרישה של הגוף אינה תקינה. הדוגמא השכיחה יותר (בממוצע 1:10,000 מהאוכלוסיה [55]) היא מחלת המופילה מסוג A, בה חסר גורם הקרישה מס' VIII. חולה המופילה עלול לדמם למוות לאחר פציעה או חתך, ובעבר היו מקרים בהם אובחנה המופילה רק לאחר מות הנימול מדימום. המופילה היא מחלה חד גנטית רצסיבית, הקשורה לכרומוזום X. כתוצאה מכך, בדרך כלל, נשאיי המחלה הם הנקבות, והחולים הם הזכרים שירשו מאמם את הכרומוזום X הפגום. התצפית המתועדת הראשונה על משפחות המופיליות פורסמה בספרות הרפואית רק בשנת 1784 על ידי רופא אמריקאי בשם פורדיס (Fordyce) [56] והתיאור הרפואי המודרני הראשון של המחלה נעשה על ידי אוטו (Otto John Conrad, 1774-1844) בשנת 1803 [57].

לאור יכולת התצפית המיוחדת של חז"ל והנסיון הקליני הרב בביצוע בריתות, לא מפתיע שעיון בתלמוד [58], ובעקבותיו בספרות הפוסקים (הרמב"ם [59], המאירי [60] והרמ"א [61]) מדגים את זיהוי דרכי תורשת הליקוי המסוכן – מן האמהות לבניהם [62]. בעיקבות תצפית מקורית זו [63] אשר קדמה לתצפיות הרפואה המודרנית בכ-1500 שנה, קבעו חכמים [64] שאסור למול לא רק תינוק שמתו אחיו מחמת מילה אלא גם תינוק אשר בני דודיו מצד אמו מתו אחרי כריתת העורלה, עקב החשש שאף הוא, כקרוביו מצד אמו, נושא את הפגם התורשתי, ומשום כך הוא עלול למות לאחר המילה [65].

יא. צהבת המוליטית של הילוד

מחלה המוליטית של הילוד מוגדרת כהרס כדוריות דם אדומות של העובר על ידי נוגדנים העוברים מדם האם לדם העובר דרך השליה. מחלה זו היא הסיבה השכיחה לאנמיה (חוסר דם) בילודים. המחלה נגרמת לרוב עקב אי התאמה של אנטיגן D מקבוצת Rh, או אי התאמה במערכת ABO בין האם לעובר. במקרים נדירים המחלה נגרמת על ידי אנטיגנים אחרים שעל פני כדוריות הדם האדומות [66].

התהליך מתחיל במעבר מספר קטן של כדוריות אדומות מהעובר אל דם האם שסוג דמה שונה מסוג דמו של העובר. מערכת החיסון האימהית מזהה את האנטיגנים העוברים הלא מוכרים לה כאנטיגנים זרים. כתוצאה מכך מייצרת מערכת החיסון האימהית נוגדנים כנגד האנטיגנים העוברים. הנוגדנים הללו מסוגלים להרוס את תאי הדם המסומנים על ידי האנטיגנים העוברים. הרס מסיבי של כדוריות דם אדומות יכול להמשך גם מספר ימים לאחר הלידה. הרס כדוריות דם אדומות משחרר כמות גדולה של בילירובין למחזור הדם של הילוד, כמות העולה על כושרו של הכבד הצעיר לפרק אותו. הצטברות של בילירובין צהוב בדם הילוד יוצרת את המראה הצהוב של העור ולחמיות העיניים – כלומר את הצהבת. הרס כדוריות אדומות בקצב מוגבר העולה על קצב היצירה של כדוריות חדשות, יוצר את האנמיה – חוסר דם בילוד. לכן צהבת הילוד מהווה סימן אזהרה לאפשרות [67] של אנמיה המוליטית בילוד.

הקשר בין צהבת הילוד לבין אנמיה המוליטית של היילוד מופיע לראשונה בתלמוד הבבלי [68] בהקשר של סכנה לחיי הנימול כל עוד לא חלפה האנמיה ההמוליטית, מאות שנים לפני פרסום התופעה בספרות הרפואית [69]:

אמר רבי נתן... פעם אחת הלכתי למדינת קפוטקיא ובאת אשה אחת לפני, שמלה בנה ראשון ומת, שני ומת, שלישי הביאתו לפני.

ראיתיו שהוא ירוק [=צהוב] [70]. הצצתי בו ולא ראיתי בו דם ברית. אמרתי לה המתניני לו עד שיפול בו דמו. והמתנינה לו, ומלה אותו וחיה. והיו קורין שמו נתן הבלי על שמי.

רבי נתן מתאר שני שלבים בהסתכלותו האבחנתית. האחד: אבחנה של צהבת היילוד "ראיתי שהוא ירוק (=צהוב)"; והשני: אבחנה של אנמיה "הצצתי ולא ראיתי לו דם ברית". בעקבות האבחנה הורה רבי נתן להמתין ולא לבצע את הברית עד לאחר חלוף האנמיה "המתניני לו עד שיפול בו דמו". בעקבות הנחייתו נמול הבן מאוחר יותר, בלא שנפגע מהסיכון הקטלני שהמית את אחיו.

יב. דעת הגרש"ז אויערבאך זצ"ל

לצערי לא זכיתי לדון ישירות עם הגרש"ז אויערבאך זצ"ל בסוגיית ענייני רפואה וטבע שמובאים בדברי חז"ל. אולם מתוך דבריו בסוגיא רפואית מעניינת, ניתן לכאורה ללמוד את שיטתו. על הברייתא "שני נקבים יש בו באדם" [71] אשר בפשוטה איננה מתאימה לידע האנטומי של ימינו, מביא הנשמת אברהם [72] את שיטת החזון איש [73] שנשתנו הטבעים. בהמשך מביא הנשמת אברהם את דעת שו"ת חשב האפוד [74] שתמה על החזון איש, ולכן מפרש את הברייתא בכורות כי "הכוונה על המקום שלפני הגיד אשר בו נפגשים שביל הזרע הבא מן הביצים ושביל השתן הבא מהשלפוחית, ומתחברים והיו להמשך אחד אל הגיד, ושם אם ניקב זה לזה נעשה עקר. וגם האי דאיסתתום גובתא דש"ז ואפיק במקום קטנים [75] ג"כ אי אפשר לפרש אלא על המקום הזה... עיי"ש. וכתב על זה שם הגרש"ז אויערבאך:

"צ"ע. אם זה כל כך עמוק בתוך הגוף, איך ידעו אם זה סתימה או שרק נעשה נקב ויצא דרך שם. עיי"ש גם בהמשך דבריו.

ולכאורה דבריו צ"ע. שכן על השאלה "איך ידעו" ניתן להשיב: "מסוד ה' ליראיו", אלא אם סובר הגרש"ז כדעת רב שרירא גאון וסיעתו.

אמנם יש לדחות ראייה זו משתי פנים. האחת: גם אם דברי מדע שהוזכרו במשנה ובתלמוד מקורם בהלכה למשה מסיני כמו שמשמע משו"ת הרשב"א [76], זה אינו כולל מסקנות של בדיקות רפואיות פרטניות בימי התלמוד. ולכן הקשה הגרש"ז על עובדא דפומפדיא, שם לא מדובר על דין הבא בקבלה, אלא על אירוע רפואי שהתרחש אז בפומפדיא, ועל קביעת האבחנה במקרה ההוא דווקא תמה הגרש"ז איך הם ידעו!

השניה: יתכן שהאבחנה הרפואית בעובדא דפומפדיא "דאיסתתום גובתא דש"ז ואפיק במקום קטנים" נקבעה לא ע"י חז"ל אלא ע"י הרופאים בפומפדיא, ורק אחר קביעתם בא הדבר לפני חכמים לדיון הלכתי. ואם כן קושיית הגרש"ז היא לא על חז"ל אלא על רופאי פומפדיא, איך הם ידעו אם זה סתימה בבטן או שרק נעשה נקב וכו' [77].

לעומת זאת מצאנו התייחסות יותר מפורשת של הגרש"ז לסוגיית ענייני רפואה וטבע שמובאים בדברי חז"ל. מחבר ה"לב אברהם" [78] כתב וז"ל: "אסור – מכמה סיבות – לנסות הרפואות המובאות בתלמוד: רפואות אלו אינן מועילות לאנשי זמננו כי השתנה הטבע; חז"ל כשדברו על ענייני רפואה וטבע, דברו לפי הידע שבזמנם, ולא על פי ידיעתם בתורה הקדושה ובפירושה, ולכן אנו צריכים לקבל דעתם בדברים כאלה רק אם הדבר גם מקובל על פי ידיעתנו ברפואה היום; אי אפשר לנו כהיום לזהות רפואות אלו בבירור, וגם מידות הכמות ואופן השימוש בהם אינם

נזכרים; ומכיוון שאין אדם יכול לעמוד על עיקרן של הרפואות המובאות בתלמוד, אזי אם לא יצליח בהשתמשו בהן, ילגלג על דברי חז"ל; קיים חרם קדמונים על השימוש ברפואות אלו. [79]

והגרש"ז, בתוספת להסכמתו ללב אברהם [80] העיר על סעיף זה וז"ל: "העיקר הוא כשאר הטעמים. ומה שכתב "כשחז"ל דברו" [81] וכו' נכון לכותבו רק בשם יש אומרים, וגם נכון להזכיר פרט למציצה דאף שלכאורה הוא רק משום סכנה, אפ"ה חייבים לעשותה גם בשבת, אף אם זה נגד דעת הרופאים [82]."

מאידך, על הסתירה לכאורה בין דברי חז"ל על ג' שותפין באדם ובין השיטות המדעיות לקביעת אבהות ע"פ סוגי דם, כתב הגרש"ז בלב אברהם שם עמ' יז: "יתכן שדברי חז"ל אינם כ"כ כפשוטם, ולא נוגע כלל לסוגי הדם". הדברים מתאימים למש"כ ר' משה חיים לוצאטו במאמר על ההגדות: "עוד צריך שתדע שדברים רבים מעיקרי הסודות ירמזום חכמינו ז"ל בעניינים מן הטבע או התכונות, וישתמשו מן הלימודים שהיו מלמדים בדורות ההם אנשי החכמה הטבעית והתכונה. ואמנם אין העיקר להם הענין ההוא הטבעי או התכונני, אלא הסוד שרצו לרמוז בזה; ועל כן לא יוסיף ולא יגרע על אמיתת הענין הנרמז היות הלבוש המשליי ההוא אשר הלבשוהו אמיתי או לא, כי הכוונה היתה להלביש הסוד ההוא במה שהיה מפורסם בדורות ההם בין החכמים, ואותו הענין עצמו היה יכול להתלבש בלבוש אחר כפי המפורסם בדורות אחרים, וכך היה מלביש אותו בעל המאמר עצמו אילו היה אומר אותו בדורות ההם."

אף שכתב כאן הגרש"ז "א בלשון "יתכן", פסק כך להלכה בסוגיית שלילת אבהות ע"פ בדיקת דם (MHC), שאם בדיקה זו מקובלת "בכל העולם ע"י הרבה נסיונות ברורים לדבר אמת וברור – מסתבר שגם מצד ההלכה אפשר לסמוך על זה" אפילו לקביעת ממזרות [83], למרות הגמ' [נדה, לא, א], ואכמ"ל.

הרב ד"ר מרדכי הלפרין

מציצה ורחיצה בחמין לאחר ברית מילה משמעות רפואית, משפטית והלכתית של פתרון התעלומה

א. ברית מילה – רקע אפידמיולוגי

הפעולה הכירורגית השכיחה ביותר בזכרים בארה"ב [1] ובישראל היא ברית המילה, או בכינויה הרפואי – כריתת העורלה circumcision. המילה מתבצעת כמצווה דתית בקרוב ל 100% של זכרים בני העם היהודי ובמעל 90% של זכרים בני הדת המוסלמית. אם בעבר הרחוק היתה ברית המילה מתבצעת רק מטעמים דתיים, הרי שמאז מלחמת העולם השנייה מיליוני ילודים (60%-90% מהזכרים הנולדים בארה"ב [2] [3] נימולים מטעמים רפואיים וקוסמטיים. בין היתרונות הרפואיים של כריתת העורלה בולטת הידיעה הדרסטית בשכיחות סרטן הפין. מאמר מערכת של הבטאון הרפואי הנפוץ ביותר בעולם – New England Journal of Medicine – סיכם את ההגנה שכריתת העורלה נותנת כנגד סרטן הפין:

"Furthermore, circumcision reduces the risk of penile cancer. In uncircumcised men, the lifetime risk of this cancer is about 1 in 500, as compared with a risk of 1 in 50,000 to 1 in 12 million in circumcised men." [4]

או במילים אחרות, הסיכון לסרטן הפין אצל ערלים גבוה פי 100 עד פי 24,000 (פי מאה עד פי עשרים וארבעה אלף) מאשר אצל נימולים. הנתונים האפידמיולוגיים מצביעים על תמותת כ-11,000 ערלים אמריקנים מסרטן הפין ב-45 השנים האחרונות [5]. מכאן שהרחבת ניתוח כריתת העורלה בארה"ב לכל האוכלוסיה היתה יכולה למנוע בארה"ב מעל 10,000 מקרי מוות מסרטן הפין במחצית השנייה של המאה.

ברית המילה איננה חסרת סיכונים. אמנם הסיכונים נדירים ביותר, כאשר ב-45 השנים האחרונות רק 4 (!) מקרי מוות נבעו בארה"ב מסיבוכי הניתוח, בהשוואה ליותר מ-10,000 מקרי מוות שדווקא נמנעו אצל הנימולים באותה תקופה.

חז"ל היו ערים מאד לסיכונים פוטנציאליים הקשורים בביצוע ברית מילה, ומשום כך קבעו חכמים כללים רפואיים בעלי תוקף הלכתי, כללים שנועדו למזער עוד יותר את הסיכון. כללים אלו נוגעים הן להנחיות מפורטות הקשורות בתהליך המילה החל משלב ההכנות, דרך שלב הניתוח וכלה בשלבי המעקב והטיפול שלאחריהן [6], והן לתנאים מוקדמים אודות מצב בריאותו של הנימול, תנאים הכרחיים לביצוע המילה.

ההנחה ההלכתית-רפואית של הרמב"ם מהווה דוגמא אופיינית:

אין מלין אלא ולד שאין בו שום חולי, שסכנת נפשות דוחה את הכל, ואפשר למול לאחר זמן ואי אפשר להחזיר נפש אחת מישראל לעולם [7].

אמנם בשעת השמד קיימת מצוות קידוש השם של מסירות נפש [8]. לדוגמא:

"לאוהבי ולשומרי מצותי" – אלו שהן יושבין בארץ ישראל ונותנים נפשם על כל המצות. מה לך יוצא ליהרג? על שמלתי את בני; מה לך יוצא לישרף? על שקריתי בתורה; מה לך יוצא ליצלב? על שאכלתי מצה; מה לך לוקה מאה פרגול? על שנטלתי את הלולב" [9].

אך שלא בשעת הגזירה – אסור למול עד שתבטל הסכנה, כפי שנפסק בתלמוד ובפוסקים.

ב. מוהלים ורופאים

באלפי השנים האחרונות הניתוח השכיח הזה התבצע, כמעט תמיד, בידי מוהלים ולא בידי רופאים. כאנקדוטה מעניינת כדאי לדעת כי על פי מסורת ארוכת שנים מוהל יהודי (ולא הרופא המלכות) נקרא לכרות את ערלתם של ילדי בית המלוכה הבריטי [10]. בשעתו דווחה העיתונות על כריתת עורלתו של יורש העצר הנסיך צ'רלס בארמון בקינגהם בידי הרב יעקב סנאומן, המוהל הרשמי של קהילת לונדון [11].

בארה"ב בה נימולים רוב היילודים, גם אלה שאינם בני ברית, מבוצעות רוב כריתות העורלה בידי רופאים. לעומת זאת בישראל בה מסורת המילה לא התחילה במאה העשרים, מעל 99% מהבריות מבוצעות בידי מוהלים מנוסים. בשנים האחרונות שומעים מפעם לפעם על ניסיונות להעביר את האחריות לביצוע בריתות בישראל ממוהלים לרופאים. למרות ניסיונות מתוקשרים אלו עדיין מעטים הם הרופאים בעלי הניסיון המעשי בביצוע ברית מילה בישראל, כך שמוהלים מנוסים ממשיכים במסורת העתיקה תוך כדי שימוש נרחב בפרמקולוגיה מודרנית משולבת בידי מסורתי המועבר מדור לדור. כתוצאה מהניסיון רב השנים נצבר ידע רפואי רב בידי המוהלים לדורותיהם ובספרות ההלכה. חלק מידע זה נודע למערכת הרפואית באיחור של מאות שנים, וחלקו עדיין חסר בספרות הרפואית בת ימינו. דוגמא מעניינת היא הידע על דרכי תורשת מחלת ההמופיליה, כשחז"ל הבחינו בכללי התורשה הגנטית של המחלה כ 1500 שנה לפני הקהילה הרפואית.

ג. תורשת ההמופיליה

גורם הסיכון העיקרי בברית מילה הוא הדימום. הדימום מסוכן במיוחד כשיש פגיעה במערכת הקרישה. הדוגמא השכיחה יותר (בממוצע 1:10,000 מהאוכלוסיה) [12] היא מחלת ההמופיליה מסוג A, בה חסר גורם הקרישה VIII. חולה המופילי עלול לדמם למוות לאחר פציעה או חתך, ובעבר היו מקרים בהם אובחנה המופיליה רק לאחר מות הנימול מדימום. המופיליה היא מחלה חד גנטית רצסיבית, הקשורה לכרומוזום X. כתוצאה מכך, בדרך כלל, נשאי המחלה הם הנקבות והחולים הם הזכרים שירשו מאמם את הכרומוזום X הפגום. התצפית המתועדת הראשונה על משפחות המופיליות פורסמה בספרות הרפואית רק בשנת 1784 על ידי רופא אמריקאי בשם פורדיס Fordyce [13] והתיאור הרפואי המודרני הראשון של המחלה נעשה על ידי אוטו, (Otto John Conrad 1774-1844) בשנת 1803 [14].

לאור הניסיון הקליני הרב של המוהלים היהודיים, לא מפתיע שעיון בתלמוד [15], ובעקבותיו בספרות הפוסקים (הרמב"ם [16], המאירי [17] והרמ"א [18]) הדגים את זיהוי דרכי תורשת הליקוי המסוכן – מן האמהות לבניהם [19]. בעיקבות תצפית מקורית זו [20] אשר קדמה לתצפיות הרפואה המודרנית בכ- 1500 שנה, קבעו חכמים [21] שאסור למול לא רק תינוק שמתו אחיו מחמת מילה אלא גם תינוק אשר בני דודיו מצד אמו מתו אחרי כריתת העורלה, עקב החשש שאף הוא, כקרוביו מצד אמו, נושא את הפגם התורשתי, ומשום כך הוא עלול למות לאחר המילה [22].

ד. היפוספדיאס עם עורלה שלמה

דוגמה נוספת למידע רפואי המצוי בידי מוהלים מסורתיים שהיה חסר עד לאחרונה בספרות הרפואית, ניתן לראות בתופעה הנדירה של היפוספדיאס [23] עם עורלה שלמה (Hypospadias hidden by a complete prepuce). עד לפני כעשרים שנה היה מקובל בספרות הרפואית שהיפוספדיאס מלווה תמיד בעורלה לא שלמה. רק בסוף שנות השמונים הופיעו לראשונה בספרות הרפואית [24] תיאורים של מצב פתולוגי זה, בעוד שבספרות הפוסקים ניתן למצוא עדות כתובה בת מאה שנה לקיומה של התופעה [25]. בנוסף לעדויות חיות העוברות בין המוהלים כתורה שבעל פה מדור לדור.

ה. אנמיה עקב צהבת המוליטית של הילוד

מחלה המוליטית של הילוד מוגדרת כהרס כדוריות דם אדומות של העובר על ידי נוגדנים העוברים מדם האם לדם העובר דרך השליה. מחלה זו היא הסיבה השכיחה לאנמיה (חוסר דם) בילודים. המחלה נגרמת לרוב עקב אי התאמה של אנטיגן D מקבוצת Rh, או אי התאמה במערכת ABO בין האם לעובר. במקרים נדירים המחלה נגרמת על ידי אנטיגנים אחרים שעל פני כדוריות הדם האדומות [26]. התהליך מתחיל במעבר מספר קטן של כדוריות אדומות מהעובר אל דם האם שסוג דמה שונה מסוג דמו של העובר. מערכת החיסון האימהית מזהה את האנטיגנים העוברים הלא מוכרים לה כאנטיגנים זרים. כתוצאה מכך מייצרת מערכת החיסון האימהית נוגדנים כנגד האנטיגנים העוברים. הנוגדנים הללו מסוגלים להרוס את תאי הדם המסומנים על ידי האנטיגנים העוברים. הרס מסיבי של כדוריות דם אדומות יכול להמשך גם מספר ימים לאחר הלידה. הרס כדוריות דם אדומות משחרר כמות גדולה של בילירובין למחזור הדם של הילוד, כמות העולה על כושרו של הכבד הצעיר לפרק אותו. הצטברות של בילירובין צהוב בדם הילוד יוצרת את המראה הצהוב של העור ולחמיות העיניים – כלומר את הצהבת. הרס כדוריות אדומות בקצב מוגבר העולה על קצב היצירה של כדוריות חדשות, יוצר את האנמיה – חוסר דם בילוד. לכן צהבת הילוד מהווה סימן אזהרה לאפשרות [27] של אנמיה המוליטית בילוד. הקשר בין צהבת הילוד לבין אנמיה המוליטית של הילוד מופיע לראשונה בתלמוד הבבלי בהקשר של סכנה לחיי הנימול כל עוד לא חלפה האנמיה ההמוליטית [28], מאות שנים לפני פרסום התופעה בספרות הרפואית: [29]

אמר רבי נתן...פעם אחת הלכתי למדינת קפוטקיא, ובאת אשה אחת לפני, שמלה בנה ראשון ומת, שני ומת, שלישי הביאתו לפני. ראיתיו שהוא ירוק [=צהוב] [30]. הצצתי בו ולא ראיתי בו דם ברית. אמרתי לה המתני לו עד שיפול בו דמו. והמתנינה לו, ומלה אותו וחייה. והיו קורין שמו נתן הבבלי על שמי.

רבי נתן מתאר שני שלבים בהסתכלותו האבחנתית:
אבחנה של צהבת היילוד "ראיתיו שהוא ירוק (=צהוב)";

אבחנה של אנמיה "הצצתי ולא ראיתי לו דם ברית". בעקבות האבחנה הורה רבי נתן להמתין ולא לבצע את הברית עד לאחר חלוף האנמיה "המתני לו עד שיפול בו דמו", ואכן בעקבות הנחיותיו של רבי נתן נמול הבן מאוחר יותר, בלא שנפגע מהסיבוב הקטלני שהמית את אחיו.

ו. תעלומת המציצה

אחת מחובות המוהל שהוזכרו במשנה [31] היא חובת "המציצה" – מציצת ראש האבר מייד אחרי המילה. חז"ל לא פרטו בתלמוד את תהליך המציצה. אך אחד הראשונים, רבי יעקב הגוזר [32] ביאר את הדבר [33]:

"מציצה ... כיצד? אחר הפריעה מיד מכניס האבר לתוך פיו ומוצץ את הדם בכל כוחו". מבחינה פיזיולוגית, מציצת החלק הרחיקני של האבר יוצרת תת-לחץ ברקמות ובכלי הדם של העטרה [34], ובכך מעלה את מפל הלחצים בין כלי הדם שבבסיס האבר לבין כלי הדם שבראשו. משמעות רפואית של הגדלת מפל הלחצים הזו נדונה בפרק יט להלן.

בגמרא מבואר כי חובת המציצה נובעת מסיבה רפואית – מחמת הסכנה [35]:
"אמר רב פפא: האי אומנא דלא מייץ – סכנה הוא, ועברין ליה. פשיטא, מדקא מחללי עליה שבתא – סכנה הוא! מהו דתימא: האי דם מיפקד פקיד, קא משמע לן: חבורי מיחבר. ודומיא דאיספלנית וכמון, מה איספלנית וכמון – כי לא עביד סכנה הוא, אף הכי נמי – כי לא עביד – סכנה הוא".

בעקבות הגמרא פסק הרמב"ם להלכה [36]: "כיצד מוהלין? חותכין את כל העור המחפה את העטרה עד שתתגלה כל העטרה, ואח"כ פורעין את הקרום הרך שלמטה מן העור בצפורן, ומחזירו לכאן ולכאן עד שיראה בשר העטרה. ואח"כ מוצץ את המילה עד שיצא הדם ממקומות רחוקים כדי שלא ילדי סכנה, וכל מי שאינו מוצץ עבירין אותו. ואחר שמוצץ נותן עליה אספלנית או רטייה וכיוצא בהן" [37]. וכך, ומאותו נימוק, נפסק להלכה בשולחן-ערוך [38] ובחכמת אדם [39].

חז"ל לא פירטו לנו את מהות הסכנה אותה מונעת המציצה. כתוצאה מכך, במהלך השנים אבדה האינפורמציה הרפואית שהיוותה את הבסיס להורייית המציצה [40]. במאה ה-19 למניינם החלו להישמע בקהיליה הרפואית קולות לביטול חובת המציצה. היו שלשה נימוקים עיקריים נגד המציצה [41]: א. העדר הוריה רפואית למציצה; ב. חשש להעברת מחלות מידבקות מן המוצץ לילוד; ג. חשש כי המציצה עלולה להגביר את הדימום באזור החתך.

הטענה על העדר הוריה רפואית למציצה נדחתה בתוקף. במיוחד כאשר הטוענים כך כלל לא ידעו מה היתה הסיבה הרפואית המקורית של חז"ל להורייית המציצה, ומשום כך לא יכלו להצביע על שינוי טבעיים בזמן הזה. ראוי להזכיר כי לא רק אמונת חכמים צרופה עומדת ביסודה של דחיית הטיעון להעדר תועלת במציצה. גם הערכה רציונלית המבוססת על ניסיון של דורות, תומכת בשלילת ביקורת כאשר היא מבוססת על חוסר ידיעה של המבקר [42]. ההיסטוריה של הרפואה מדגימה כי חז"ל בחנו ממצאים רפואיים בעין ביקורתית מבלי שראו עצמם משועבדים לדוגמות האריסטוטליות [43]. משום כך, למשל, הם קבעו שהתורשה איננה רק אימהית, אלא גם אבהית, בניגוד לקביעת חכמי יוון [44]. הם הקדימו את ענף האנטומיה הפתולוגית בקרוב ל-1,500 שנה [45], והכירו תופעות פתולוגיות בתחום המילה מאות שנים לפני שהרפואה המודרנית תיעדה אותם בדרכה [46]. לגבי החשש להעברת מחלות זיהומיות התגבשו במהלך השנים שלש דרכי מניעה עיקריות: הקפדה על בריאות המוהל [47]; חיטוי הפה בחומרים אנטיספטיים (קוטלי חיידקים כדוגמת אלכוהול או יין) [48] ומציצה באמצעות שפופרת זכוכית סטרילית [49]. הטענה כי המציצה עלולה להגביר דימום באזור החתך, נדחתה מסיבות רפואיות. שהרי האיספלנית (תחבושת) וה"כמון" המוזכרים במשנה או "אבק סמים העוצרים את הדם" שהוזכרו בשו"ע, נועדו למנוע המשך דימום. מאחר והשימוש בהם נעשה מייד לאחר המציצה תוך בקרה מלאה של המוהל, הרי שניטל העוקץ הרפואי הממשי מטענה זו. אכן, משנת המציצה לא זזה ממקומה, אך התעלומה עומדת בעינה: מהי הסכנה אותה נועדה המציצה למנוע, ומהו המנגנון הרפואי היכול להסביר לנו את מניעת הסכנה על ידי המציצה?

ז. תעלומת הרחצה בחמין

המשנה [50] קובעת שרחיצת התינוק במים חמים לפני המילה, כמו גם רחיצתו במים חמים לאחריה (לדעת רבי אלעזר בן עזריה גם ביום השלישי) – היא חיונית להחלמתו מהניתוח, ומשום כך רחיצת התינוק לאחר המילה צריכה להתבצע גם בשבת ואפילו אם יש צורך לחמם לשם כך באופן מיוחד את המים בשבת. כפי שמסכם זאת התלמוד [51]:

"הלכה כרבי אלעזר בן עזריה, בין בחמין שהוחמו בשבת בין בחמין שהוחמו מערב שבת, בין הרחצת כל גופו, בין הרחצת מילה – מפני שסכנה היא לר".

במילים אחרות, ההימנעות מרחיצת התינוק בחמין לפני ואחרי המילה מסכנת את חיי התינוק. מבחינה רפואית מובן היטב הצורך ברחצה לפני המילה. מאז ימי זמלווייס [52] באמצע המאה ה-19 למניינם, מכירה הרפואה המודרנית בחשיבותם של ההיגיינה, הניקיון והרחצה לפני כל פעולה חודרנית. אולם מטרת רחיצה של אזור הניתוח זמן קצר אחרי המילה או ביום השלישי, לא רק שאיננה מובנת בהגיון הרפואי בן ימינו, אלא שהיא אף תמוהה במקצת, אם ננקוט לשון המעטה. כל כירורג מתחיל יודע שיש להימנע מהרטבת פצע ניתוח בימים הראשונים שלאחריו. הרטבה טרם זמנה מאפשרת חדירת גורמים מזהמים לפצע, ובהעדר מערכת חיסון יעילה, הרטבה כזו אפילו מסוכנת.

אמנם מצבו החיסוני של ילוד ביום השמיני הינו בדרך כלל טוב עקב נוגדנים ממקור אימהי יחד עם כושר ריפוי וצמיחה מהירים, אף על פי כן יש לתהות מה טעם ברחצת הנימול סמוך אחרי מילה או

יומיים אחר כך, ללא תועלת רפואית ידועה. בהתחשב בעובדה שההלכות הרפואיות במשנה ובתלמוד נסמכות על נסיון של דורות, כדאי לגלות מה עומד מאחורי ניסיון עתיר שנים המורה, מטעמים רפואיים, רחיצת ילוד אחרי כריתת עורלתו.

ה. סכנה התלויה במיקום

הרמב"ם, שהיה כידוע גם רופא מנוסה, מביא בהלכות שבת [53] את ההיתר לרחוץ את הילוד לאחר הברית במים חמים בשבת (אפילו אם חוממו בשבת) מפני הסכנה: "ומרחיצין את הילוד בשבת ביום שנולד אחר שחיתכין את טבורו אפילו בחמין שהוחמו בשבת, ומולחין אותו ומלפפין אותו מפני שסכנה היא לו אם לא יעשו לו כל אלו, וכן מרחיצים אותו לפני המילה ולאחר המילה וביום השלישי למילה בחמין שהוחמו בשבת מפני הסכנה." אולם הרמב"ם אינו מספק כאן הסבר רפואי להורית חז"ל לרחיצה לאחר הברית. במילים אחרות, הבסיס הרפואי להורית הרחיצה שלאחר המילה עדיין שרוי באפלה.

עיון נוסף ברמב"ם בהלכות מילה [54] מלמד כי לדעתו ההוריה הרפואית לרחיצה לאחר הברית איננה מוחלטת אלא משתנה לפי המקום בו נולד התינוק. וז"ל:

"מקום שדרכן להרחיץ את הקטן מרחיצין אותו בשבת ביום המילה בין לפני המילה בין לאחר המילה או בשלישי של מילה שחל להיות בשבת, בין רחיצת כל גופו, בין רחיצת מילה, בין בחמין שהוחמו מערב שבת בין בחמין שהוחמו בשבת מפני שסכנה היא לו".

הגדרת הסיכון הרפואי כמשתנה עם המקום מוסיפה מימד נוסף של מיסתורין להוריה הרפואית של הרחיצה, ויוצרת מצב מעניין של הנחיות שונות למקומות שונים. כשלוש מאות וחמישים שנה אחר כך, הבדלים גיאוגרפיים דומים (אם כי לא זהים) באו לידי ביטוי חד בפסיקותיהם של מרן הבית יוסף (בשו"ע) ורבי משה איסרליש (הרמ"א).

ט. השולחן-ערוך לעומת הרמ"א

במקומו של השו"ע לא נהגו ברחיצת התינוק לאחר המילה, לא רק בשבת אלא גם בימות החול. המחבר אף לא הכיר מקומות בהם היתה בזמנו הוריה רפואית לרחיצת תינוק אחרי המילה. משום כך הוא כתב [55]:

"בזמן חכמי הגמ' אם לא היו רוחצים את הילוד לפני המילה ולאחר המילה וביום שלישי למילה במים חמין – היה מסוכן; לפיכך נזקקו לכתוב משפטו כשחל להיות בשבת; והאידינא [=בזמננו] לא נהגו ברחיצה כלל, ודינו לרחוץ בשבת, אם רצו, כדין רחיצת כל אדם".

לעומת זאת במקומו של ר' משה איסרליש (הרמ"א) היתה בכל זאת הוריה רפואית לרחיצת תינוק אחר המילה, אם כי ההוריה לא היתה מוחלטת, ומשום כך בדרך כלל לא הותר לחלל שבת כדי לבצע את הרחיצות שלאחר המילה. משום כך הוסיף הרמ"א בהגהותיו לשולחן ערוך שם:

"הגה: ובמדינות אלו נוהגים לרחצו לפני המילה בחמין שהוחמו מאתמול, ולאחר המילה במוצאי שבת. וכן אם היה יום ג' למילתו בשבת, ורואים שיש צורך לרחצו, מכינים חמין מבעוד יום ורוחצים אותו בשבת." [56]

אולם בסוף דבריו שם הוסיף הרמ"א הלכה בעלת משמעות, בקובעו שיתכנו מקרים בהם ניתן לאבחן באמצעות הסתכלות (!) סכנה לנימול, סכנה המהווה הוריה מוחלטת לרחיצה בשבת גם אם הדבר כרוך בחילולה. וכך ממשיך שם הרמ"א:

"וכל זה מן הסתם. אבל אם רואים שיש לחוש לסכנה אם לא ירחצו אותו אחר המילה, בודאי מותר לרחצו ולחלל עליו שבת, מידי דהוי אשאר חולה שיש בו סכנה".

דבריו האחרונים של הרמ"א מציבים לפנינו אתגר נוסף: מהו אותו מצב סכנה שניתן לאבחן אותו באמצעות הסתכלות – "אם רואים שיש לחוש לסכנה אם לא ירחצו אותו אחר המילה" – ואשר רחיצת הנימול במים חמים מהווה את הטיפול הנדרש להסרת הסכנה?

י. ארבע תמיהות

למען הבהירות נסכם שוב את ארבע התמיהות:

- מהי הסכנה אותה נועדה המציצה למנוע, ומהו המנגנון הרפואי היכול להסביר לנו את מניעת הסכנה על ידי המציצה?
- מהי מטרת הרחיצה בחמין של האבר אחרי המילה ושוב ביום השלישי? איזו סכנה באה הרחיצה למנוע, ומה המנגנון הפיזיולוגי התומך ברחיצה בחמין?
- מדוע ההוריה הרפואית לרחיצה לאחר הברית איננה מוחלטת אלא משתנה לפי המקום בו נמצא הילוד? איזו סכנה לילוד המחייבת רחיצה בחמין לאחר הברית תלויה במקום הלידה?
- איזה מצב סכנה ניתן לאבחון באמצעות הסתכלות על התינוק הנימול, כאשר רחיצת הנימול במים חמים מהווה את הטיפול הנדרש להסרת הסכנה?

יא. עדות רופא בבית משפט בירושלים

ד"ר פ' גונן, רופא-כירורג ומוהל, העיד עדות מומחה בבית המשפט המחוזי בירושלים בחורף תשנ"ח. במהלך עדותו תיאר אירוע מעניין שהתרחש לאחר ברית מילה שערך לפני כ-20 שנה. סיפורו של ד"ר גונן, קטע קטן מפרוטוקול בית המשפט המחוזי בירושלים [57], מהווה מפתח לפתרון התעלומה.

"היה לי מקרה בשנת '80 כשבצעתי ברית בתינוק שעל פניו נראה נורמלי, בלי היפוספדיאס. מיד לאחר הברית זיהיתי שיש היפוספדיאס, לא השארתי לו חבישה בכלל. כעבור 24 שעות כשבדקתי אותו, באמת היה גוון כחול-אפור של העטרה, גוון שהרופאים מאד מודאגים כשהם רואים אותו. זה השתפר אחרי שהשריתי את התינוק במים חמים במשך 40 דקות, זאת טכניקה לגרום להרחבת עורקים, להרחבת כלי דם, כדי שתהיה זרימה חופשית יותר של דם. זה הטיפול שהמלצתי להורים לעשות לתינוק, 6 פעמים ביום אמבטיה כזאת. אני חזרתי אל ההורים, והכל הסתדר".

סיפורו של ד"ר גונן מספק הסבר רפואי פשוט ואמיתי לדברי הרמ"א. קיימים מקרים בהם נפגעת אספקת הדם לראש האבר לאחר המילה [58]. פגיעה באספקת הדם לראש האבר עלולה להביא להיפוקסיה (חוסר חמצן) ברקמות העטרה, ובעקבותיו לנמק (גנגרנה) של העטרה. גנגרנה לא מטופלת עלולה להימשך לגוף האבר ואף לסכן בהמשך את חיי התינוק. את השלב הראשוני בתהליך הפתולוגי – שלב ההיפוקסיה – ניתן לזהות בקלות באמצעות הסתכלות פשוטה על העטרה. צבעה הוורוד יכול להשתנות לכחול-אפור, ההופך מאוחר יותר לשחור. השריית התינוק בזמן במים חמימים, אכן גורמת להרחבת העורקים המזרימים דם לעטרה, להגברת זרימת הדם ולתיקון היפוקסיה. התוצאה נראית מיידית לעינו של הרופא: צבע העטרה חוזר לתקין ומצב החירום מתבטל.

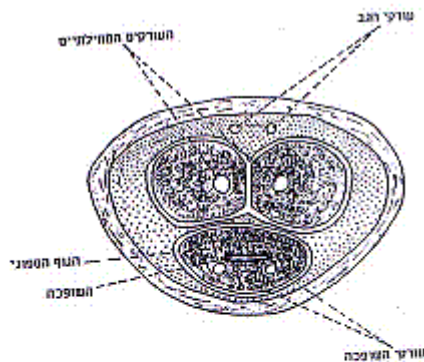
הופעת היפוקסיה 24 עד 72 שעות אחרי הברית מובנת מבחינה פתופיזיולוגית, מאחר ואחרי המילה מתפתחת בהדרגה בצקת של רקמות האבר, היכולה להגיע לשיאה ביום השלישי. בצקת כזו עלולה להגביר את הלחץ הריקמתי על כלי הדם באבר, עד כדי התפתחות היפוקסיה.

קבלנו כאן תשובה פשוטה לתמיהה הרביעית, התמיהה על דברי הרמ"א – איזה מצב סכנה ניתן לאבחון באמצעות הסתכלות על הנימול, ואשר הטיפול הרפואי הנדרש להסרת הסכנה הוא רחיצתו במים חמים? התשובה כאמור היא: **היפוקסיה של העטרה**. עדיין לא קבלנו תשובה לשאלה מדוע במקומות מסוימים יש הורייה רפואית לרחוץ בחמין את כל התינוקות הנימולים, עוד בטרם אובחנו אצלם סימני היפוקסיה. האם יש מקומות בהם שכיחה יותר סכנת ההיפוקסיה עד כדי הצורך בטיפול **מניעתי** לכל היילודים הנימולים?

להבנת הנושא יש להציג את האנטומיה של אבר תקין ואת האנומליות השכיחות.

יב. אנטומיה של אבר תקין

עיון בספרי אנטומיה [59] מאפשר הצצה לחתך-רוחבי של אבר תקין [60]. (בחלקו הגבי המופנה לחלק העליון של הגוף – החלק העליון של תרשים מס' 1) נראים מתחת לעור שני עורקי הגב (dorsal arteries) של האבר, המגיעים עד לחלק הגבי של העטרה. סמוך לעטרה כל עורק-גב מתפצל לשנים: לעורק המספק דם לעטרה ולעורק המספק דם לעורלה. בחלקו התחתון של החתך-הרחבי נראה הגוף הספוגי בצורת אליפסה, שבמרכזו נמצאת השופכה (urethra) דרכה יוצאים השתן והזירמה, כל אחד בזמנו. תפקידו של הגוף הספוגי הוא להוות ריפוד מגן על השופכה לכל אורכה, כאשר בקצה האבר מתרחב הגוף הספוגי ויוצר את העטרה (glans penis) שהיא המשכו הישיר של הגוף הספוגי. בתוך הגוף הספוגי, מתחת לשופכה, נראים שני עורקי השופכה (urethral arteries) הנמשכים עד לעטרה ומספקים דם לגוף הספוגי, לשופכה ולעטרה.

תרשים מס' 1 – עורקי פין נורמלי

חתך רוחבי בגוף הפין. צייר ר"ר מ' הלפרין.

מבוסס על Sobotta Atlas of Human Anatomy, 11th English Edition, vol 2, fig 338 (Urban & Schwarzenberg, Baltimore-Munich, 1990)

אם נסכם את אספקת הדם לעטרה נבחין כי שני זוגות עורקים מספקים לה את הדם: עורקי הגב של האבר ועורקי השופכה. עורקי השופכה מרופדים ומוגנים היטב על ידי הגוף הספוגי. לעומתם עורקי הגב נמשכים, בקרבה יחסית לפני השטח, ללא הגנה מרפדת של גוף ספוגי. משום כך הם חשופים יותר לחסימה הנגרמת בעקבות טראומה, במיוחד בעקבות חבלה לאבר. חבלה ניתוחית כמו כריתת העורלה, יכולה להביא לחסימה זמנית או ממושכת של עורקי-הגב, לא רק עקב בצקת ולחץ ריקמתי אלא גם עקב התגובה המקומית המיידית לחיתוך עורקי העורלה בזמן חיתוך העורלה. מייד לאחר חיתוך או פגיעה בעורק דם, דפנות העורק מתכווצות וחוסמות, או לפחות מקטינות, את המשך הזרימה. ההתכווצות נגרמת הן על ידי רפלקס עצבי אך בעיקר על ידי תגובה מקומית של שרירי דפנות העורק, שגורמים, כנראה, להולכת פוטנציאל פעולה לאורך כמה סנטימטרים של דופן העורק [61].

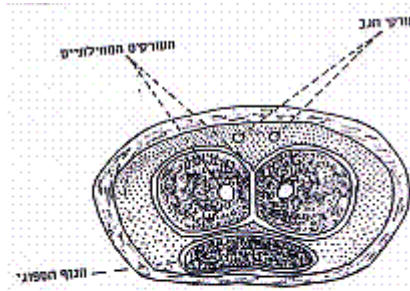
מאחר ועורקי העולה מתפצלים מעורקי הגב המספקים דם לעטרה, התגובה המקומית הזו יכולה להביא להתכווצות ולחסימה של עורקי הגב לפני התפצלותם. אך חסימה כזו, גם אם תחסום את אספקת הדם של עורקי הגב לעטרה, לא תמנע, בדרך כלל, את אספקת הדם האלטרנטיבית באמצעות עורקי השופכה המוגנים והמרופדים המספקים דם לעטרה.

בעיה אמיתית באספקת הדם לעטרה עלולה להיווצר ביילודים עם אנומליות מולדות באספקת הדם לעטרה, אנומליות בהן חסרים או פגועים עורקי השופכה. במקרים כאלה אספקת הדם לעטרה מתבססת, באופן בלעדי כמעט, על עורקי הגב. אם עורקי הגב יחסמו אפילו זמנית בעקבות הטראומה של הניתוח, העטרה עלולה להימצא במצב של היפוקסיה, מצב העלול להתפתח לנמק ולסכן את היילוד.

יג. היפוספדיאס

היפוספדיאס הוא האנומליה המולדת השכיחה ביותר של האבר [62]. האנומליה מתבטאת במיקום פתולוגי של נקב השופכה. במקום שהנקב ימוקם כרגיל במרכז העטרה, הנקב בהיפוספדיאס ממוקם נמוך יותר. במצב קל הנקב ממוקם עדיין בעטרה, אם כי מתחת למרכז, במום קשה יותר – בהיפוספדיאס פיני – הנקב ממוקם בגוף האבר בין העטרה לבין כיס האשכים, ובמום קשה עוד יותר הנקב ממוקם באזור כיס האשכים [63].

בהיפוספדיאס פיני, כשהנקב ממוקם בגוף האבר ומופנה כלפי מטה, יש הבדל משמעותי בין המבנה האנטומי של האבר בחלקו הקרוב לגוף לפני מוצא נקב השופכה, לבין המבנה האנטומי של האבר בחלקו המרוחק, אחרי הנקב. בחלקו הקרוב של האבר קיימת, פחות או יותר, אנטומיה תקינה. לעומת זאת, בחלקו הרחיקני האנטומיה איננה תקינה. חסרים החלקים הנמצאים תמיד מתחת לשופכה: חסרה השופכה הסתיימה כבר בנקב ההיפוספדיאס, חסר חלקו התחתון של הגוף הספוגי ועלולים להיות חסרים גם עורקי השופכה אם מסלולם לא עבר לחלקים שנותרו באבר האנומלי. (ראה תרשים מס' 2)

תרשים מס' 2 - עורקי פין עם היפוספדיאס פיני
סכמה של חתך רוחבי בגוף הפין, ריסטליית לנקב השופכה. ציור: ר"ר מ' הלפרין

העדר עורקי השופכה בקצה הרחיקני של האבר עם היפוספדיאס פיני משמעותו פגיעה ממשית באספקת הדם לעטרה, ויוצר, כאמור, מצב בו אספקת הדם לעטרה מתבססת, באופן בלעדי כמעט, על עורקי הגב. אם עורקי הגב יחסמו, אפילו זמנית, בעקבות לחץ חיצוני או עקב הטראומה של הניתוח, עלולה העטרה להימצא במצב של העדר אספקת דם מספיקה (היפוקסיה) [64], ונמק עלול להתפתח ולסכן את האבר ואף את חיי היילוד.

משום כך כל כריתת עורלה בפין עם היפוספדיאס פיני מחייבת זהירות מיוחדת. כאשר ההיפוספדיאס מתגלה רק אחרי ביצוע המילה, ובמיוחד באותם מקרים נדירים בהם הנקב נמצא בגוף האבר מתחת לעטרה, יש להזהר מאד מחבישה לוחצת. שהרי גם חבישה רגילה, שאיננה חוסמת את עורקי השופכה באבר נורמלי, עלולה לחסום כאן את עורקי הגב השטחיים ולגרום היפוקסיה קשה של העטרה. משום כך סיפר ד"ר גונן בעדותו: "מיד לאחר הברית זיהיתי שיש היפוספדיאס, לא השארתי לו חבישה בכלל".

כמו כן חייבים לעקוב בקפדנות אחרי מצב החימצון של העטרה, כדי לזהות בזמן ולטפל בהתפתחות היפוקסיה אפילו בהעדר חבישה, כפי שציין ד"ר גונן. הטיפול הנבחר בהיפוקסיה הוא השריית התינוק במים חמימים, כמבואר במשנה, בתלמוד ובהגהות הרמ"א, וכפי שתיאר זאת היטב ד"ר גונן בעדותו.

ד. פתרון תעלומת הרחיצה בחמין

שכיחות היפוספדיאס באוכלוסייה משתנה ממקום למקום [65]. מוצדק, איפוא, להניח כי במקום בו שכיחים יילודים עם היפוספדיאס תהיה הוריייה רפואית להשריית התינוק בחמים אחרי הברית, כטיפול מונע היפוקסיה בעטרה. אינדיקציה כזו תיהפך לאינדיקציה מוחלטת במקום בו קיימת שכיחות גבוהה להיפוספדיאס פיני או פיני-עטרתי עם עורלה שלמה. במקומות אלו קיימת סכנה ממשית שההיפוספדיאס לא יזוהה גם לאחר הברית, וללא הטיפול המונע של השרייה בחמין של כל הנימולים, קיימת סבירות גבוהה להתפתחות נמק העטרה בחלק מן הנימולים.

בספרי הפוסקים אנו מוצאים דיווח מאלף על שכיחות גבוהה של היפוספדיאס עם עורלה שלמה (!) בבגד (עיראק) לפני יותר ממאה שנה. המדווח הוא לא אחר מאשר רבי יוסף חיים, ראש הרבנים בבבל, הידוע בכינויו "הבן איש חי". [66] בשו"ת רב פעלים [67] הוא מפרט: "כי הנה פה עירנו בגדאד יע"א ימצאו הרבה בני אדם בכך שנקב השתן שלהם הוא למטה במקום שיתחברו האמה והעטרה ביחד, והמוהל מרגיש בהם ורואה אותם בשעת המילה וכולם בריאים ומולידים בנים. וימצאו בני אדם שהם ובניהם יש להם כך. ואמר לי אחי שהוא המוהל הגדול בעירנו אשר שלשת רבעי הנולדים הוא מל אותם, שימצא בשנה קרוב למאה וחמישים ילדים שהם כך, ויש אחד שיש לו בן פורת יוסף, כמה ילדים וכולם ברייתם כך, ואמר [אחי] שהוא מרגיש בהם מעת המילה, על כן זה הענין הוא ברור שאין בו שום מיחוש. ... ותמהתי איך מצאו דבר זה חידוש בערי אשכנז [68], וכאן הוא דבר המצוי הרבה". בתיאורו של הבן איש חי ישנם כמה יסודות רפואיים ואפידמיולוגיים מעניינים המחייבים תשומת לב.

ראשית, מדובר כאן על תיאור חי של היפוספדיאס המתגלה רק "מעת המילה" ולא קודם לכן. היפוספדיאס "רגיל" עם עורלה לא-שלמה מתגלה בהסתכלות פשוטה, לכל המאוחר בבדיקה המקדימה של המוהל. לעומת זאת היפוספדיאס עם עורלה שלמה ניתן לאבחנה רק מרגע ביצוע המילה, אלא אם נבצע קודם לכן בדיקות מיוחדות מכאיבות. **שנית**, מתוארת כאן תופעה משפחתית של היפוספדיאס-פיני-רחיקני עם עורלה שלמה, כשהנקב איננו בעטרה אלא בגוף הפין "במקום שיתחברו האמה והעטרה ביחד". **שלישית**, מתוארת כאן תופעה אפידמיולוגית של היפוספדיאס-פיני בשכיחות גבוהה מאד. במחצית

השניה של המאה ה-19 עלה מספר היהודים בבגדד מכ-20,000 לכ-40,000 [69] כ-200 לידות [70] היפוספדיאס בשנה באוכלוסייה בסדר גודל כזה, משמעותה המיידית היא שכיחות גבוהה של לפחות 25%-15%, בהשוואה לקרוב לאחוז בודד של לידות היפוספדיאס בארה"ב של היום [71].

מאמר רפואי חדש מקיץ 1999 [72] מתאר הבדלים בשכיחות ובחומרת היפוספדיאס בין שני מקומות בבריטניה Southampton ו-Portsmouth. הגורם האתולוגי היחיד שנמצא היה סיפור משפחתי, ממצא התומך בתורשה פוליגנית של המום המולד. ממצאים מעניינים אלה מזכירים את תוצאות תצפיתו של ר' יוסף חיים מפני כמאה שנה, כאשר תיאר היפוספדיאס משפחתי הנדיר מאד באזור גיאוגרפי אחד (מערב אוקראינה) והמצוי במקום אחר (בבל). שכיחות גבוהה כל כך של היפוספדיאס-פיני עם עורלה שלמה בבבל, מסבירה היטב לא רק את קביעתו של הרמב"ם "מקום שדרך להרחיץ את הקטן מרחיצין אותו בשבת ... מפני שסכנה היא לו", אלא גם את הנחרצות של פסיקת התלמוד הבבלי [73]: הלכה כרבי אלעזר בן עזריה (הדורש לרחוץ בחמין גם ביום השלישי), בין בחמין שהוחמו בשבת בין בחמין שהוחמו מערב שבת, בין

הרחצת כל גופו, בין הרחצת מילה – מפני שסכנה היא לו". וכמובא בתלמוד הירושלמי **בשם רבני בבלי**: רבי יוסי בר בון בשם רבני דתמן: מחמין לו (לנימול) חמין בשבת". שכן במקום בו שכיחים יילודים עם היפוספדיאס פני עם עורלה שלמה קיימת סכנה ממשית שההיפוספדיאס לא יזוהה גם לאחר הברית, וללא הטיפול המונע של השרייה בחמין של כל הנימולים, קיימת סבירות ממשית להתפתחות נמק העטרה בחלק מן הנימולים.

במילים אחרות ניתן לומר כי ה"בן איש חי" יחד עם ד"ר גונן נתנו לנו מפתח ליישוב התמיהות על הלכות רחיצה בחמין, שהוצגו בפרקים ז-י לעיל.

טו. היפוקסיה שלאחר המילה בישראל

ראוי להדגיש כי היפוקסיה ספונטנית של העטרה בעקבות ברית מילה, אף שהיא צפויה יותר אצל נימולים עם היפוספדיאס-פני, היא איננה ייחודית רק להם. אספקת הדם העורקי לרקמות האבר איננה אחידה אצל כלל האוכלוסייה. אנגיוגרפיה של עורק הערווה (artery pudendal), המספק את הדם לעורקי האבר, הראתה שונות גבוהה של פריסת עורקי האבר בגברים נורמלים [74]. וריאציות מסוימות של פריסה כזו משנות את הקף הגיבוי לאספקת הדם לעטרה, ואת הסיכון להיפוקסיה של העטרה לאחר ברית. משום כך אנו עלולים למצוא היפוקסיה ספונטנית של העטרה לאחר ברית גם אצל נימולים "נורמליים" כביכול, מצב היוצר אינדיקציה רפואית להשריית הנימול במים חמימים כאמור למעלה. המידע הרפואי על היפוקסיה שלאחר ברית היה קיים, כאמור, במערכת המילה הדתית ובספרות ההלכה. אולם חלקו העיקרי עדיין חסר בספרות הרפואית בת ימינו. כתוצאה מכך, הכשרה רפואית של מוהלים אשר ניתנת על ידי רופאים איננה כוללת את המידע החשוב הזה [75]. יתר על כן, גם מוהלים רבים האמונים על מסורת המילה של השר"ע לא תודרכו מעולם בנושא ההשריה בחמין כפעולת מניעה להיפוקסיה [76]. התוצאה הבלתי נמנעת היא הופעה, אמנם נדירה יחסית, של היפוקסיה שלאחר המילה, תופעה שהיתה נמנעת אילו אותם נימולים היו מושרים במים חמימים כפסק ההלכה של התלמוד הבבלי. בעשור האחרון אירעו בישראל מספר מקרים של נמק העטרה שלושה עד עשרה ימים לאחר הברית. בכל המקרים הברית בוצעה בידי מוהלים בעלי ניסיון רב-שנים. בדיקה מעמיקה של מקרים אלו מצביעה על סבירות גבוהה שמדובר בהיפוקסיה שלאחר המילה, היפוקסיה שהיתה יכולה להימנע על ידי השריית התינוק במים חמימים גם אחרי המילה וגם ביום השלישי. קרוב לודאי שגם השרייה במים חמים מיידי לאחר גילוי סימני ההיפוקסיה הראשונים, היתה עשויה למנוע את התפתחות הנמק. אך חוסר הידיעה הן של הרופאים שבדקו את הנימולים והן של המוהלים, מנע את הייעוץ הרפואי הנכון במקרים הללו.

טז. חוות הדעת רפואיות שגויות

עיון בחוות הדעת הרפואיות שנמסרו לבתי המשפט איננו מציג הסבר רפואי מניח את הדעת. ניכר שהרופאים, כותבי חוות הדעת, אינם מכירים את תופעת ההיפוקסיה הספונטנית שלאחר הברית. משום כך, במבט לאחור הם מחפשים הסברים רפואיים אחרים, הסברים אשר בלשון המעטה ניתן לומר שאינם משכנעים.

נציג כאן שני מקרים אופייניים:

מקרה ראשון: ד"ר א', בנם של בני הזוג א', נימול ביומו השמיני, בצהרי יום השבת, 25 בינואר 1992. באותו יום התקשר המוהל ושאל אם הנימול מטיל מימיו "והכל בסדר". למחרת הגיע המוהל והסיר את התחבושת. גב' א' אימו של התינוק זוכרת כי משהסיר המוהל את התחבושת נראה האבר "רגיל ובצבע ורוד". רק כעבור 6-7 שעות לפחות השתנה מעט צבעו של האבר, שינוי שהחמיר למחרת. למחרת, בטיפת חלב, הופנתה האם למרפאת ילדים ומשם לבית החולים אליו הגיעה עם התינוק כעבור יום נוסף. גם בבית החולים לא בוצעה, כנראה, השרייה במים חמימים. למחרת אישפוזו ראש העטרה כבר השחיר. כעבור 10 ימים נוספים נשר החלק השחור בבית החולים [77]. התביעה הפלילית (!) צירפה לכתב האישום חוות דעת רפואית של ד"ר א"א, כירורג-פלסטי מומחה ממרכז הארץ. חוות דעתו הסתמכה על ראיון עם ההורים וביקת התינוק שנה וחצי לאחר הברית, ועל ארבעה מסמכים: סיכום לידה, תעודת שהייה בבית החולים, מכתב שיחזור מבית החולים והזמנה למרפאה לכירורגיה פלסטית. בנייתוח הגורמים לנשירת העטרה הוא

כותב [78] כי: "הסיבה לכך טמונה כנראה באחת משתי [79] סיבות:

1. כריתה של חלקו בעת הברית ונמק של השרייה לאחר מכן.
2. בגלל החבישה שלאחר הברית, נגרם לחץ אשר מנע אספקת דם לראש איבר המין וכתוצאה מכך התפתח נמק. לדעתי, הסיבה השניה היא הסבירה יותר".

מתוך הנתונים המוסכמים של המקרה ברור שקשה לקבל את שתי האפשרויות. לא רק המוהל אלא גם האם העידה שלאחר הסרת התחבושת למחרת הברית "נראה איבר המין רגיל ובצבע רגיל (ורוד) [80]. מוסכם גם שלא היו אז קשיים בהטלת שתן או סבל של התינוק. ומוסכם שהשינוי בצבע העטרה התרחש לא בזמן היות הפין חבוש אלא שעות רבות אחר כך. משום כך שתי האפשרויות הללו אינן סבירות כלל, ואין ספק שהן נכתבו מחמת העדר הסבר מספק אחר. דומני שהנתונים שהובאו בפרקים הקודמים על תופעת "ההיפוקסיה הספונטנית שלאחר הברית" מסבירים היטב לא רק את עצם התופעה אלא גם את דרכי המניעה ואת הטיפול הרפואי הראשוני הנדרש.

מקרה נוסף נדון בתביעה אזרחית בירושלים [81]. התינוק ר"א נמול בשמיני ללידתו בצהרי יום ראשון, ערב שבועות, 15 במאי 1994 ע"י הרב נ"ז. מוסכם כי הוא נבדק כעבור חצי שעה שוב ע"י המוהל שהחליף את תחבושתו, והטיל שתן ללא הפרעה וללא סימני סבל כלשהם. כאמון על מסורת השר"ע, המוהל לא הורה על רחצה בחמין. המוהל הסיר את התחבושת למחרת במוצאי החג, ובדק שוב את התינוק ביום שלישי בערב. את הבדיקה האחרונה ביצע המוהל אור ליום חמישי, שלשה ימים ורבע לאחר הברית. בבדיקה זו הבחין המוהל בהתחלת השחרה של העטרה [82]. התינוק הובא לחדר מיון כעבור יום וחצי נוסף, ביום שישי בבוקר, אובחן כסובל מנמק יבש בראש העטרה, ונשלח לביתו ללא

טיפול נוסף וללא המלצה לרחצה בחמים. כעבור יממה, כשמצב הפין החמיר, הובהל התינוק לבית החולים, טופל באנטיביוטיקה רחבת טווח, וכעבור כמה שעות נשר חלקו המרוחק של הפין. הורי התינוק תבעו תשלומי נזיקין מהמהל בטענה שהיתה חבישת לחץ ביום הברית שגרמה לנמק. חוות דעת רפואיות אותן צירפו ההורים לכתב התביעה ואשר תמכו בטענה האמורה, נאלצו להתמודד עם העובדה שאחרי הברית התינוק הטיל שתן ללא הפרעה וללא סימני סבל כלשהם אפילו לפני הסרת החבישה, מצב אשר מעולם לא תואר, וקרוב לוודאי שאינו אפשרי בכלל, בזמן חבישת לחץ. לבית המשפט הובאו גם עדויות ומסמכים סותרים בשאלה האם התינוק הנדון סבל מהיפוספדיאס פיני [83] מולד עם עורלה שלמה.

ד"ר א"ל, מומחה לאורולוגיה מבית חולים במרכז הארץ שהוזמן על ידי התובע, כתב בחוות דעתו כי

–
"נמק לאבר נגרם כאשר קיימת פגיעה לאספקת הדם. מספר מצבים עלולים לגרום לכך, החל מחבלה חמורה, דרך זיהום קשה ועד ללחץ. במקרה שלפנינו אין תיעוד לכל גורם אחר שעלול היה לגרום להפרעה חמורה באספקת הדם לפין אלא חבישת הלחץ שבוצעה לעצירת הדימום."

ד"ר א"ל לא התמודד עם העובדה שלא היתה שום עדות לחבישת לחץ, ושהתינוק הטיל שתן ללא הפרעה וללא סימני סבל גם במהלך היממה בה היה חבוש. מדבריו ראה כי הוא לא הכיר את הנתונים שתוארו בפרקים הקודמים על תופעת "ההיפוקסיה הספונטנית שלאחר הברית" נתונים המסבירים היטב לא רק את עצם התופעה אלא גם את דרכי המניעה ואת הטיפול הרפואי הראשוני הנדרש.

גם ד"ר י"ל מומחה לכירורגיה כללית ולכירורגיה אורולוגית אשר הוזמן על ידי התובע, לא הכיר את תופעת "ההיפוקסיה הספונטנית שלאחר הברית" ומשום כך נאלץ להסביר את הנמק בחבישת לחץ, למרות העובדה שהתינוק הטיל שתן ללא הפרעה וללא סימני סבל כלשהם. לאור העדויות הסותרות על אפשרות שהתינוק סבל מהיפוספדיאס, הוא אף ציין [84] כי במאמר בסיסי באורולוגיה פדיאטרית משנת 1991 לא מצא "כל אזכור לפגיעה משמעותית באספקת הדם לעטרה במקרים של היפוספדיאס".

אם נזכור כי דיווח ראשון בספרות הרפואית על פגיעה באספקת הדם לעטרה במקרים של היפוספדיאס הופיע רק בשנת 1995, מובן העדר האזכור במאמר הבסיסי מ-1991. ואכן ד"ר I.H., אורולוג מומחה מלונדון שהוזמן ע"י ההגנה כתב, בהסתמכו הן על השינויים האנטומיים בהיפוספדיאס והן על חוות דעת עדכניות (1998) של מומחים בעלי שם באורולוגיה ילדים מבריטניה, כי דווקא כן קיימת הפרעה משמעותית באספקת הדם לעטרה ביילודים עם היפוספדיאס. יתר על כן, לאור הלך הנלמד מתולדות הרפואה בכלל, ומהתפתחות הידע הרפואי הקשור למילה בפרט, צפוי כי יעברו עוד כמה שנים עד שהנתונים, המצויים עדיין רק בספרות המקצועית של המוהלים, יתפסו את מקומם הראוי בספרות הרפואית, כפי שאכן קרה בסוגיות שתוארו בפרקים ג-ה לעיל [85].

גורם העשוי להאיץ תהליך חשוב זה הוא ניסיונם הרפואי והמקצועי של רופאים מומחים המנוסים גם בביצוע בריתות ביילודים, גם ברפואה מתקדמת, וגם בידע מעמיק בספרות המילה ההלכתית. עדותו של ד"ר גונן איננה, איפוא, רק מסמך משפטי שגרתי, אלא היא מהווה גם איזכור רפואי ראשון של תופעת "ההיפוקסיה הספונטנית שלאחר הברית" ושל הטיפול הראשוני בה, תופעה השכיחה יותר ביילודים עם היפוספדיאס פיני, ואשר תיתכן בנדידות רבה יותר גם ביילודים רגילים.

ז. משמעות משפטית

עורכי דין העוסקים בסוגיות כאלו, ראוי שיהיה בידם יותר מאשר מידע שטחי או פופולרי. השתלמויות ברפואה הלכה ומשפט חייבות להתפתח ולהתרחב על מנת לאפשר העמקה בתחומים הרפואיים הנדונים בבתי המשפט. לא נופתע אם ייצוג משפטי בסוגיות רפואיות מסובכות, מבלי שלמייצג תהיה הבנה אמיתית של הסוגיות, עלול להיחשב יום אחד כרשלנות מקצועית (malpractice) הניסיון מראה כי מערכת משפטית רואה עצמה כניצבת מעל המערכות הבאות להתדיין לפניה, כאשר לא תמיד מצויים בידיה הכלים הנדרשים להכרעה במחלוקות מקצועיות. תלותו של הדרג השופט במערכות מקצועיות, אשר מטבע הדברים אינן רגילות לפרוס את מגבלותיהן לפני בית המשפט, מחייבת לא רק זהירות נדרשת אלא גם חכמת חיים אמיתית המספקת יכולת מסוימת לעמוד על מגבלות מקצועיות קיימות. הדבר נכון שבעתיים כאשר דיון משפטי מתקיים בזמן בו מתפתח במקביל גם הידע הרפואי הקשור לדיון, ויש צורך להגיע להכרעה בטרם הושג קונצנזוס בינלאומי מקצועי.

התפתחות המידע בסוגייה המרתקת של "היפוקסיה ספונטנית של העטרה לאחר ברית" מהווה דוגמה אקטואלית למצב כזה בו ניתנות חוות דעת רפואיות שגויות, ולעיוות הדין.

ח. משמעות הלכתית-רפואית

שוחחתי עם כמה מוהלים ותיקים, ביניהם המוהל האחרון (הרב נ"ז). הם אכן למדו מרבתיים את הנהגות המילה של מרן השו"ע, ולא נהגו להורות על רחצה בחמין לאחר הברית גם בחול. בעקבות המלצתי החלו להורות להורי הנימולים לרחוץ בחמין החל מערכת המילה. לדברי כולם, מאז הנהגת הרחיצה, מהירות הריפוי של האבר הנימול השתפרה באופן בולט. לארץ ישראל נקבצו ובאו יהודים מכל רחבי תבל. הן ממקומות וממשפחות בהם הרחצה בחמין חיונית למניעת סכנה, והן ממקומות בהם סכנה כזו אינה מצויה. לאור הניסיון הקליני שהצטבר בנושא, דומני, כי במדינת ישראל אנו מצויים להקפיד על רחיצה בחמין לאחר המילה בכל הנימולים, וחמירא סכנתא מאיסורא. כמו כן בעת הכשרת מוהלים מן הראוי ללמדם את הסוגייה ההלכתית-רפואית הזו, ואת המסקנות המעשיות הנובעות ממנה.

ט. פתרון תעלומת המציצה

מייד לאחר חיתוך או פגיעה בעורק דם, דפנות העורק מתכווצות וחוסמות, או לפחות מקטנות, את המשך הזרימה. ההתכווצות נגרמת הן על ידי רפלקס עצבי אך בעיקר על ידי תגובה מקומית של שרירי דפנות העורק, שגורמים, כנראה, להולכת פוטנציאל פעולה לאורך כמה סנטימטרים של דופן העורק [86]. כריתת העורלה יכולה, אם כן, להביא לחסימה זמנית של עורקי-הגב עקב התגובה המקומית לחיתוך

עורקי העורלה – המתפצלים מעורקי-הגב – בזמן חיתוך העורלה [87]. חסימה כזו שראשיתה התכווצות שרירי העורק, ממשיכה להתפתח לחסימה קבועה באמצעות מנגנוני הקרישה של הדם. רק פתיחה מיידית של החסימה ההתכווצותית תמנע את המשך תהליך הקרישה המקומית ואת הפיכת החסימה לקבועה. אמנם חסימה כזו, גם אם תמנע את אספקת הדם של עורקי הגב לעטרה, לא תמנע, בדרך כלל, את אספקת הדם האלטרנטיבית לעטרה באמצעות עורקי השופכה המוגנים והמרופדים. אולם באותם מקרים בהם קיימת פגיעה מולדת בעורקי השופכה, עלולה החסימה הזמנית בעורקי הגב להביא להיפוקסיה חריפה של העטרה, להפוך לחסימה קבועה, לגרום נזק בלתי הפיך ואף לסכן את התינוק.

לעומת זאת, המציצה מייד אחר המילה, יוצרת תת-לחץ ברקמות ובכלי הדם של העטרה, ובכך מעלה את מפל הלחצים בין כלי הדם שבבסיס האבר לבין כלי הדם שבראשו. כשהפרש הלחצים בין כלי הדם בבסיס האבר לבין המשכם בעטרה גדל – החסימה הזמנית החריפה עשויה להיפתח, הדם עשוי לחזור ולזרום לעטרה, כך שגם סכנת ההיפוקסיה החריפה המיידית וגם הסכנה להתפתחות חסימה קבועה באמצעות תהליך הקרישה, פוחתות במידה ניכרת.

ברור איפוא, כי דברי חז"ל והפוסקים שהמציצה עשויה למנוע סכנה לתינוק, מתאימים במדויק למידע הרפואי העדכני שבידינו. המציצה, כמו גם הרחיצה בחמין, מהווים נדבך חשוב במאבק להקטנה מרבית של סיכוני המילה. מנגנון הפעולה של הלכות אלו מובן היום היטב, במיוחד לאור הלקחים ממקרי נמק העטרה שתוארו בפרקים הקודמים.

עם הבנת הדברים כפשוטם מומלץ, בדרך כלל, לשוב ולעיין בדברי הראשונים. ואכן, עיון חוזר בדבריו של רבי יעקב הגוזר [88], מאשר, באופן מפתיע, את ההבנה הרפואית המעודכנת:

"מציצה כיצד? אחר הפריעה מייד מכניס את האבר לתוך פיו ומוצץ את הדם בכל כוחו משום שהדם נקרש בפי האמה וסכנה הוא אם אינו מוצץ [89]. כדאמרינן בפ' ר"א: אמר רב פפא אומנא דלא מייץ מעבירין ליה משום דדם נקרש בין האמה והוא סכנה" [90].

לסיכום ניתן לומר כי לאור הלקחים הקליניים שהפקנו בשנים האחרונות ממקרי היפוקסיה של העטרה אחרי מילה, ולאור הידע האנטומי והפיזיולוגי המודרני של השנים האחרונות, חזרנו סוף סוף להבין את הסיבה הרפואית להוריית המציצה של חז"ל כפשוטה.

מקור: **שנה בשנה תשס"ב**, עמ' 83-104.